

Mokslinis gyvenimas

PASIPRIEŠINIMAS AR KOLABORAVIMAS? LIETUVIŲ IR LENKŲ ISTORIKŲ KONFERENCIJA VARŠUVOJE

Visos istorikų rengiamos mokslinės konferencijos turi savotiško žavesio: istorikai bent pamato vieni kitus, sužino, kas kuo dabar užsiima ar bent jau domisi, išgirsta nemaža įdomaus ir naujo. Tiesa, lietuviai (išskyrus intensyviai politikuojančius) paprastai nesivelia į viešus ginčus ar impulsyvesnes diskusijas. Lietuvių istorikai irgi ne išimtis. Užtat konferencijos paprastai apsieina be karštų ar bent jau ilgesnių debatų. Kas kita yra specialiai rengiamos lietuvių ir lenkų istorikų konferencijos, skirtos svarstyti tarpusavio santykių istorijos problemoms. Jos būna impulsyvesnės ir todėl įdomesnės. Paprastai jose stengiamasi išlaikyti pusiausvyrą 1 : 1, parenkant iš abiejų šalių po vienodą prelegentų skaičių. Kita bėda, kad tokiose konferencijose paprastai atsiranda žmonių, tolimų nuo istorijos mokslo, bet bandančių priversti istorikus rašyti pagal jų asmeninę patirtį. Ypač tai būdinga konferencijoms, skirtoms aptarti bendroms Antrojo pasaulinio karo istorijos problemoms. Čia visuomenės (ne visos, bet tam tikros jos dalies) nuomonė itin slegia istorikus, bando paveikti jų nuostatas bei išvadas. Tai anaipol neskatina objektyvių tyrimų. Istorikai kartais privengia visuomenės spaudimo, o gal net ir pataikauja tam tikrai jos daliai. Dėl to juos reikia ne smerkti, bet užjausti.

Jau įvyko bene trys bendros lietuvių ir lenkų istorikų konferencijos, skirtos naujausių laikų istorijos problemoms. Visas jas inicijavo lenkai. Pirmoji tokio pobūdžio lietuvių ir lenkų istorikų mokslinė konferencija vyko 1991 m. balandžio pabaigoje – gegužės pradžioje Varšuvoje ir jos apylinkėse – Oboruose prie Jablonicos. Tuomet iniciatorius buvo lenkų intelektualų žurnalas „Więź“. Ten netrūko svarstomų klausimų politizavimo, kuriam toną davė ne istorikai, bet gausūs klausytojai (daugumas jų įvairių visuomenės organizacijų nariai, išėiviai iš Lietuvos – ne tik iš Vilnijos, bet ir kitų regionų). Toje konferencijoje dalyvavo ir šių eilučių autorius, nes daugumas dalyvių iš Lietuvos – Vilniaus universiteto istorikai. Antroji bendra istorikų konferencija, įvykusi vėlgi lenkų iniciatyva, jų prašymu vyko Vilniuje – 1999 m. gruodžio 3 d. Jos organizatorius buvo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC). Konferencija buvo pavadinta tarptautiniu seminaru. Lenkų istorikai pasiūlė ir seminaro pavadinimą: „Pasiapriešinimo judėjimas 1939–1945 m.: lietuvių ir lenkų istorijos pamoka“. Siekta ne tik suartinti lietuvių ir lenkų istorikų pozicijas tyrinėjant šį laikotarpį, bet ir nuteikti lietuvių istorikus, kad jie priimtų atkakliai peršamą vos ne visuotinio lietuvių kolaboravimo

su naciais idėja. Bent tuo metu be šitos sąlygos buvo neįmanomas abiejų kraštų istorikų pozicijų suartinimas. Šitą mintį lietuvių istorikams kišo ne vien lenkų istorikai. Užtat seminare daugiausia svarstyta problema „Paspriešinimas ir kolaboravimas“. (Apie tą seminarą ir neišmoktas pamokas žurnale „Naujasis Židiny-Aidai“ buvo šių eilučių autoriaus rašinys – žr.: 2000/6, p. 349–352.)

Kitas labai panašus bendras lietuvių ir lenkų istorikų renginys vyko šių metų rugsėjo 12–13 d. Varšuvoje. Konferencijos iniciatorius ir organizatorius buvo Tautos atminties institutas – Nusikaltimų lenkų tautai tyrimo komisija. LGGRTC buvo organizatorių partneris ir koordinatorius Lietuvoje. Čia visas organizacinis darbas teko generalinės direktorės pavaduotojui doc. dr. Arvydui Anušauskui. Renginį kolegų lenkai kažkodėl pavadino 1-ąja tarptautine lietuvių ir lenkų istorikų konferencija „Lietuvių ir lenkų santykiai 1939–1989“. Beje, įvairiuose dokumentuose konferencijos įvardijimas šiek tiek skyrėsi. Užmojis būtų pernelg platus, todėl apsiribota tikta vienos problemos, kuri buvo įrašyta konferencijos „paantraščiėje“, nagrinėjimu: „Paspriešinimas totalitarinėms sistemoms Antrojo pasaulinio karo metu Vilniaus regione“. Svarstant pasipriešinimo klausimus į paviršių atkakliai skverbėsi kolaboravimo problema. Kaip įprasta panašaus pobūdžio bendrose konferencijose su lenkais, pranešimai buvo sublokuoti po du, skirtus tam pačiam ar artimam klausimui. Pirmąjį skaitydavo lenkų, o antrąjį – lietuvių istorikas. Ši konferencija savo tematika ir struktūra buvo labai panaši į seminaru vadintą 1999 m. konferenciją.

Konferencijos koordinatoriui Lietuvoje buvo netikėta, kai atidarymo metu paaiškėjo, kad jos organizatoriai yra ne tik Tautos atminties institutas, bet ir Armijos Krajowos karių pasaulinės sąjungos Vyriausioji valdyba bei Lenkijos

Pogrindinės Valstybės fondas. Savaiame čia nėra nieko blogo. Keista tik tai, kad nuo LGGRTC ir doc. dr. A. Anušausko šitai buvo nuslėpta. Negi kas manė, kad sužinoję, kas organizuoja konferenciją, mes į ją nevažiuosime? Užtat ir salėje, be pranešėjų ir kelių Tautos atminties instituto darbuotojų, tik du Lenkijos istorikai, gerai žinomi Lietuvoje – prof. Piotras Łossowskis ir dr. Bronius Makauskas. Visi kiti – įvairių visuomenės organizacijų aktyvistai ar nariai.

Iš Lietuvos pranešimus konferencijoje skaitė doc. dr. Arvydas Anušauskas, dr. Valentinas Brandišauskas, dr. Arūnas Bubnys, doc. dr. Algirdas Jakubčionis ir šių eilučių autorius. Pranešimą turėjo skaityti dar ir dr. Rimantas Zizas, bet jis nuo šios išvykos išsisuko. Klausytojai gana gyvai reagavo į pranešimus, ypač skaitytus lietuvių istorikų. Vietoje klausimų mėgdavo pateikti trumpesnius ar ilgesnius komentarus, pastabas, atvirai ir kategoriškai reikšdavo savo nepritarimą mūsų istorikų teiginiams ar interpretacijoms (apie tai plačiau žr.: Naujasis Židiny-Aidai. 2002/11, p. 546–548.). Pranešimus poromis sublokavo konferencijos rengėjai lenkai. Atrodo, kad jie LGGRTC pasiūlė ir kai kurias lietuvių pranešimų temas.

Pirmajame pranešimų bloke prelegentai buvo prof. Tomas Strzemboszas („Lenkijos Pogrindinė Valstybė Vilnijoje“) ir doc. dr. A. Jakubčionis („Vilniaus krašto atgavimas ir Lietuvos nepriklausomybės netekimas“). Lenkijos Pogrindinė Valstybė – platesnei lietuvių visuomenei (tik jau ne istorikams!) nežinoma tema. Profesoriaus pranešimas buvo labai solidus, profesionaliai parengtas, argumentuotas, įrodantis tokios Valstybės buvimo teisėtumą: Antrojo pasaulinio karo metais nebuvo *buvusios* Lenkijos Valstybės, Valstybė išliko pripažįstama Vakarų sąjungininkų, turinti savo vyriausybę emigracijoje, pačioje Lenkijoje Valstybė buvo pogrindyje, turinti savo struktūras, o tos

struktūros turėjo visas Valstybės ir vyriausybės deleguotas teises, taigi tos Valstybės vardu netgi galėjo teisti Lenkijos piliečius ir skelbti mirties nuosprendį. Vilniaus vaivadijos teritorijoje Lenkijos Pogrindinės Valstybės ir Armijos Krajowos (AK) veikla buvo labai ryški. Profesorius paminėjo „Dieveniškių respubliką“ ir „Turgelių respubliką“, kurių teritorijoje, bent jau nuo 1944 m. ankstyvo pavasario, nebuvo jokios kitokios valdžios ar administracijos, tik lenkų. AK Vilniaus apygarda buvusi bene stipriausia, geriausiai organizuota, palyginti su kitomis Lenkijos apygardomis. Čia ir yra didžiojo lietuvių ir lenkų konflikto nacių okupacijos metais esmė: lietuviai buvo įsitikinę, jog veikia integralioje Lietuvos Valstybės teritorijos dalyje – Rytų Lietuvoje, o lenkai atvirksčiai – manė tebeveikią Vilniaus vaivadijos teritorijoje. Mes suprantame to meto Rytų Lietuvos lenkų aspiracijas, bet ir lenkų istorikai turėtų suvokti to meto lietuvių visuomenės intencijas bei nuotaikas. Tik tuomet bus galima bendra diskusija. O dabar neretai tai ne diskusija, o dviejų kalbėjimas atskirai, nesiklausant vienas kito. Apgailėtina, bet tai XIX a. pabaigoje atsiradusio lietuvių ir lenkų tautų interesų konflikto tąsa, kuri, matyt, išnyks išėjus iš šio pasaulio kartai, gyvenusiai konflikto sukuriuose ar jo atgarsių iškraipomoje tikrovėje. Beje, prof. T. Strzemboszo pranešimas buvo pajvairintas lenkų pogrindžio bendradarbiavimo su lietuvių organizacijomis siužetais.

Prof. T. Strzemboszo pranešime yra daug vertingos lietuvių istorikams faktinės informacijos, apmąstymų ir apibendrinimų. Į tai daug kam iš lietuvių kolegų derėtų atkreipti rimtą dėmesį permaštant savo pozicijas kai kuriais klausimais. Tie dalykai padės geriau suvokti esmę to, kas dėjosi Rytų Lietuvoje. Profesoriaus pozicija aiški ir gerbtina. Jo referate nėra siužetų, koneveikiančių Lietuvą ir lietuvius, pastariesiems

nelipdomos okupantų ir kolaborantų etiketės, t. y. nebuvo atiduodama duoklė tam tikriems visuomenės sluoksniams. Tik vienoje vietoje pabaigoje užsimenama apie politinį ir etninį konfliktą:

Šios teritorijos [Vilnijos] drama 1939–1945 m. buvo tai, kad Vilniaus lenkai privalėjo kovoti ne tik su dviejų priešiškų galingų valstybių jėgomis – sovietų ir vokiečių, bet taip pat tų žemių kitais gyventojais: lietuviais ir baltarusiais. Suprantama, ne su visais, bet tik su tais, kurie tam tikru mastu solidarizavosi su okupantais, stojo prieš lenkus ir tą valstybę, kurią pripažino esant lenkų, bet ne savo valstybe.

Doc. dr. A. Jakubčionis pranešimą pradėjo 1939–1940 m. Lietuvos tarptautinės padėties glaustu apibūdinimu: „nuo ultimatumo prie ultimatumo ir nuo ultimatumo prie Nepriklausomybės netekimo“. Prelegentas sugretino 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumą, 1939 m. kovo 20 d. Vokietijos reicho ultimatumą ir 1940 m. birželio 14 d. Sovietijos ultimatumą Lietuvai. Toliau išdėstė Lietuvos istorikams ir nemažai daliai visuomenės žinomus įvykius, pasibaigusius 1940 m. birželio 15 d. sovietų okupacija. Į šio pranešimo įžanginę dalį labai energingai reagavo prof. P. Łossowski, kategoriskai atskirdamas Lenkijos ultimatumą Lietuvai nuo po jo ėjusių nacių bei sovietų ultimatumų. Profesorius netgi bandė švelninti ir sovietų ultimatumo grėsmingumą. Anot jo, Lenkijos ultimatumas turėjęs teigiamos reikšmės Lietuvos tarptautinių ir karinių pozicijų stiprinimui. Kaip paprastai panašiais atvejais, iškilo ir Vilniaus valstybinės priklausomybės klausimas... Profesorius bandė pasitelkti ne tik istorinę praeitį, bet ir gyventojų tautinės sudėties statistiką, kuri apskritai nelemia valstybinės priklausomybės dalykų. Beje, prof. Liudas Truska savo replikoje pareiškė, jog Lenkijos ultimatumas buvęs baisisnis už nacių ir sovietų ultima-

tumus, nes jo priėmimas buvęs neformalus, bet faktiškas Vilniaus atsisakymas ir nuo to prasidėjo lietuvių visuomenės moralinė krizė.

Antrajame bloke pranešimus skaitė dr. Andrzejus Chmielarzas („Okupacija ir kolaboravimas Lenkijoje ir Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metu“) ir šių eilučių autorius („Okupacija ir kolaboravimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais“). Dr. A. Chmielarzo pranešime kai kur jautėsi mėginimas suprasti lietuvių situaciją. Deja, tai retai pasitaikantys, stilistiškai daugiau atsitiktiniai dalykai, nors savo turiniu ir svarbūs. Panašu, kad tai pranešimo papuošimai, skirti keliems atvažiuosiuos lietuviams. Tačiau daktaro pranešimo esmę atskleis kelios toliau pateikiamos ištraukos:

Konflikto su lietuviais Antrojo pasaulinio karo metais šaknų reikia ieškoti lenkų ir lietuvių santykiuose per paskutinius šimtą ir kelias dešimtis metų. Tą konfliktą didino tai, kad Antrojo pasaulinio karo metais abi tautos pasirinko skirtingus nepriklausomybės siekimo kelius.

Tarpukario laikotarpiu Lietuvos valstybingumo koncepcija rėmėsi visuomenės integravimu kurstant joje Lenkijos grėsmės nuotakas. Lietuvos valdžia daugelį metų skelbė karo su Lenkija tąsą teoriją ir užsispyrusiai reikė pretenzijas į Respublikos teritorijos dalį (Vilniją). Tuo tarpu Lietuvos valstybingumas atsirado ir sustvėrė tik todėl, kad Vidurio Rytų Europoje tarpukario laikotarpiu politinės padėties stabilizatoriumi buvo toji Lietuvos valdžios taip nekenčiama Lenkija. Ši neapykanta Lenkijai pastūmėjo Lietuvą iš pradžių į kolaboravimą su Maskva, o paskui su Berlynu.

[...] Kai Sovietų kariuomenė po 1939 m. rugsėjo 17 d. užėmė net pusę Lenkijos, Lietuvos valdžia laisva savo valia kreipėsi į sovietų atstovą Kaune siūlydama pradėti derybas dėl sovietų okupuotos Vilnijos atidavimo Lietuvai. Maskvos valdžia labai noriai pradėjo pokalbius. Po trumpų derybų jau spalio 10 d. bu-

vo pasirašyta Sovietijos ir Lietuvos sutartis, pagal kurią lietuviai perėmė iš Sovietų jų okupuotą Vilnių ir dalį Vilnijos.

Netrukus Lietuva, panašiai kaip Latvija ir Estija, buvo priversta sutikti su sovietų kariškių bazių įkurdinimu savo teritorijoje. Tačiau skirtingai nei kitos dvi šalys, kurioms derybos tuo klausimu buvo primestos jėga, lietuviai jas inicijavo laisva valia norėdami gauti Sovietų okupuotą Vilnių ir Vilniją. Tokiu būdu Lietuva prisidėjo prie Lenkijos padalijimo pagal Ribbentropo–Molotovo paktą.

[...karo pradžioje] atsitiko kitaip, Lenkijos apsisprendimas būti su antihitlerinės koalicijos stovykla, o lietuvių – su fašistine stovykla tapo priežastimi to, kad per kelerių metų okupaciją dar labiau padidėjo skirtumas tarp abiejų tautų.

[... Prasidejus Vokietijos ir Sovietijos karui] visa lenkų visuomenė be dvejonių suvokė esanti Vakarų sąjungininkų pusėje. Lietuvių nacionalistai – priešingai, parodė savo paramą vokiečiams savanorišku dalyvavimu ir netgi uolia iniciatyva vykdyti masinius nusišalimus jau pirmomis Vokietijos ir Sovietijos karo dienomis.

Vokiečių kariuomenės įsiveržimas suponavo 1941 m. birželio tautos sukilimą, kuriame dalyvavo 100 tūkst. lietuvių. Įvairiose krašto vietose į kovą pakilo nedideli lietuvių aktyvistų būriai, kurie puldinėjo pavienius kareivius ir nedidelius besitraukiančius Raudonosios armijos būrius. Pradėta masiškai suimnėti komunistus, taip pat sovietinius veikėjus ir jų šeimų narius. Tuo metu prasidėjo kruvini žydų pogromai, kurių metu pirmomis karo dienomis tik pačiame Kaune žuvo 3800, o provincijoje – dar 1200 asmenų. [...]

Pirmomis karo dienomis Lietuvių aktyvistų frontas (LAF) iškėlė vadinamąjį Ambrazevičiaus laikinąją vyriausybę. [...]

Tiesa, Ambrazevičiaus vyriausybė neilgai išsilaikė valdžioje, bet jos sukurta lietuvių saugumo aparato infrastruktūra, paklusni vokiečių gestapui bei Saugumo policijai ir SD, atliko

svarbiausią vaidmenį pajungiant okupuotas teritorijas hitlerininkų valdžiai. Lietuvių apsaugos batalionai nuoširdžiai bendradarbiavo su vokiečių okupaciniu aparatu. Jų sąskaitoje yra 50 tūkst. aukų mirtis. Vienas batalionų saugojo Maidaneko koncentracijos stovyklą, kitas dalyvavo likviduojant Varšuvos getą. Ne mažiau kaip keliolika tūkstančių lietuvių tarnavo Wehrmachto pagalbinuose daliniuose. 1944 m., jau po Stalingrado, kai vokiečių pralaimėjimas buvo tik laiko klausimas, lietuviai sutiko suformuoti 10 policijos batalionų kovai su partizanais. [...]

1944 m. Lietuvą užėmė Sovietų kariuomenė. Tuomet kilo partizaninis karas, trukęs iki 1952 m., o pavieniai susidūrimai liovėsi tik 1956 m. Iš 1,9 mln. lietuvių (1945) partizaniniame judėjime dalyvavo 100 tūkst., iš kurių 65 tūkst. žuvo. Iš pradžių kovojo apie 30 tūkst. partizanų, o 1950 m. pabaigoje – 5 tūkst.

Lietuviai, nors ir buvo okupuoti, – iš pradžių sovietų, o paskui hitlerininkų, laikė save vieninteliais tos teritorijos šeiminkais. Armijos Krajowos veikla Vilniuje buvo traktuojama pripažįstant Vilniją Lietuvos valstybės dalimi, t. y. kaip „bandymas atplėšti integralią Lietuvos dalį“. Maža to. Iki šiol Lietuvoje manoma, kad Armijos Krajowos baudžiamoji veikla prieš hitlerininkų kolaborantus buvo nusikaltimas, o pogrindžio teismų nuosprendžių vykdymas pavojingiausiems hitlerininkų okupantų talkininkams, dėl kurių kaltės žuvo ir lenkų, ir lietuvių, – kaip lietuvių patriotų žudymas. Tokia vienpusiška Antrojo pasaulinio karo Vilniuje vizija yra neteisinga.

Lietuvių istoriografija, publicistai puola su vokiečiais ir prohitlerinėmis ginkluotomis Lietuvos grupuotėmis kovoti turėjusią lenkų pogrindžio veiklą Vilniuje. Armijos Krajowos dalinių susidūrimai su Hitlerio sąjungininkais lietuviams pateikiami kaip lenkų ir lietuvių karas. Pagrindinis motyvas yra tariamoji lietuvių, kuriuos vokiečių okupacijos metais negailingai persekiojo lenkai, martyrologija.

Savęs vaizdavimas lenkų persekiota beginkle auka tokioje situacijoje, kai lietuviai hitlerininkų okupacijoje buvo privilegijuotoje padėtyje, turėjo savo ginkluotas policijos formuotes, visuotinai lenkų vertintinas kaip siekis nuslėpti gėdingus kolaboravimo su vokiečiais Antrojo pasaulinio karo metais istorijos puslapius. Tuo tarpu lenkams tie metai atmintyje įstrigo kaip dviguba vokiečių ir lietuvių okupacija.

Šiaip sau, parašėte. Galima suprasti lietuvių politikų, kurie manė sukursią laisvą Lietuvą sudarę sąjungą su Vokietija, viltis. Bendradarbiavimo su Trečiuoju Reichu mirażas truko kelias savaites, o tuo laiku buvo žudomi žydai. Tai reikia labai stipriai pabrėžti, nes dabartinė lietuvių vyriausybė mano esanti 1941 m. birželį sukurtos vyriausybės tęsėja, siedina save su jos tradicija. Tai reiškia, kad siedina save su kolaboravimu ir pogromais. [...]

Lenkų kolaboravimas yra reto, pavienio, antraeilio pobūdžio. O Lietuvoje prieita iki užkariauto krašto piliečių bendradarbiavimo su okupacine valdžia kenkiant savo valstybei ir visuomenei.

Taiigi iš dr. A. Chmielarzo pranešimo sužinojome, jog esame paniekos verti nacių kolaborantai, slepiančys savo gėdingą praeitį, Rytų Lietuvos okupantai, pogromininkai, žydšaudžiai. Ir mūsų dabartinė vyriausybė siedinanti save su kolaboravimu bei pogromais (sic!). Kas galėtų paneigti, kad šis referatas buvo sumanytas ne kaip mokslinis pranešimas, o kaip mokslingas anti-lietuviškas politinis paskvilis? Kad ir kaip būtų, bet dr. A. Chmielarzo pranešimas neprisidėjo nei prie objektyvaus svarstomos problemos tyrimo, nei prie abiejų kraštų istorikų tarpusavio supratimo. Tikriausiai atitiko dalies ten susirinkusios publikos nuotaikas ir intencijas. Turbūt neatsitiktinai po vieno pranešimo iš publikos nuskambėjo tokia replika: daug nusikaltimų lenkams padarė *Sauguma* (taip kai kurie lenkų

istorikai ir ypač publicistai vadina prieškario Lietuvos Respublikos bei nacių okupacijos metų saugumo žinybą), dabartinis Valstybės saugumo departamentas yra senojo, karo metų, tęsėjas – tuomet buvo *Sauguma* ir dabar yra *Saugumas* (Ryszardas Mackiewiczus). Konferencijoje kartą kitą buvo pabrėžta, kad susirinkome ne mokyti, bet mokytis. Kai kas aiškiai to nesuprato. Tokių ir panašių pamokymų, kaip reikia rašyti istoriją, esame girdėję. Dr. A. Chmielarzo mintys, terminai ir apibendrinimai mums žinomi iš sovietinio laikotarpio rašinių bei kai kurių vėlesnių prosovietinių autorių. Neperdėsimė pasakę, kad šis dr. A. Chmielarzo rašinys 1990–1991 m. būtų tikęs laikraščiu „Litva sovietiskaja“ ar kuriam kitam jedinstvininkų leidiniui. Bandytas susikalbėti, kalbėjimas kartais virsta „nusikalbėjimu“. Žinia, dr. A. Chmielazas ir jo pranešimas buvo labai svarbūs, bet tai buvo demonstracija, nenulėmusi konferencijos reikšmės.

Dr. A. Chmielarzo pranešimas buvo „sunkios artilerijos smūgis“. Po jo pranešimą skaičiusiam šių eilučių autoriui didesnių problemų nekilo, nes klausytojai, ypač negausūs istorikai, apskritai buvo mandagūs. Įžangoje klausytojams buvo paaiškinta, kad tiek autorius, tiek kiti lietuvių prelegentai nenori lenkų kolegoms įpiršti savo požiūrio, bet pageidautų, kad lenkų pusė išklaustų lietuvių istorikų argumentus bei įvykių ir šaltinių interpretacijas ir pabandytų suvokti, kodėl mes taip manome, o ne viską atmetstų vienu ypu. Priminus Tautos sukilimo 1941 m. birželį siekius bei intencijas aiškinta, kodėl iš esmės neteisinga nacių okupacijos metais veikusių lietuvių savivaldą, jos tarnautojus laikyti nacių kolaborantais, kad kalbėtina apie buvusį pavienių asmenų kolaboravimą, konkrečiai tai įrodant. Birželio sukilimo atkurtą lietuvių savivaldos institucijų ir periferinės administracijos tinklą naciai panaudojo kraštui valdyti,

o tų institucijų tarnautojai savo veikla stengėsi palengvinti lietuviams nacių okupacijos našta, ypač ūkio srityje. Periferinės administracijos sukūrimas /atkūrimas be nacių pats savaime buvo rezistencinis, o ne kolaboracinis žingsnis. Klausytojams kilo klausimų dėl lietuvių antinacinio pasipriešinimo (jie tokio buvimu labai abejojo), jie nebuvo girdėję apie pagrindinę lietuvių antinacinę spaudą (ne sovietinę, bet tautinę, nepriklausomybinę). Klausytojai suabejojo teze apie skirtingus nacių okupacinio režimo tipus įvairiuose Europos regionuose ir jų įtaką. Kai kuriems buvo nepriimtina skirtinga Lietuvos ir Lenkijos priešų Antrajame pasauliniame kare skaičiuotė (kam Sovietija pirminis priešas, o Vokietija – antrinis ir atvirkščiai), kas lietuvių istorikams yra įprasta. Nereikia stebėtis, kad baigiamojoje diskusijoje prof. P. Łossowski, turėdamas mintyje šių eilučių autoriaus pranešimą, nusistebėjo, jog vis dar pasitaiko lietuvių autorių, kurie drąsiai gina lietuviškąją savivaldą, veikusių nacių okupacijos metais. Tai iškreiptų įvaizdžių atspindys.

Su vilniečiu dr. Jarosławu Wołkonowski („ZWZ-AK ir etninių mažumų problema Vilniaus regione“) buvo sublokuotas dr. Valentinas Brandišauskas („Rytų Lietuva holokausto kontekste. Lietuviška valdžios institucija Vokietijos–TSRS karo pradžioje: Jos veiklos bruožai, kompetencija bei pozicija tautinių santykių srityje“). Lietuvos lenkų mokslininkų sąjungos prezidentas dr. J. Wołkonowski platesniems lietuvių istorikų sluoksniams mažiau žinomas ar iš viso nežinomas, nors yra išspausdinęs monografiją ir kitų publikacijų. Neprošal būtų visiems lietuvių istorikams susipažinti su jo monografija ir kt. studijomis. Apie dr. J. Wołkonowski labiau žino istorikai, besidomintys Antrojo pasaulinio karo problemomis, nes jo svarbiausia mokslinių interesų sfera – Ginkluotos Kovos Sąjungos (ZWZ) ir iš

jos išaugusios Armijos Krajowos organizaciniai dalykai, struktūra bei veikla Vilniaus vaivadijos teritorijoje. Šiai problemai per etninių grupių prizmę ir buvo skirtas dr. J. Wołkonowskio pranešimas. Prelegentas išdėstė, koks buvo tautinių mažumų požiūris į Lenkijos valdžią (tik lietuvių mažuma buvo prieš Lenkijos valstybingumą ir nebuvo lojali Lenkijos valstybei). Gana įdomiai parodytas įvairių Rytų Lietuvos tautybių požiūris į 1939 m. rugsėjį įsiveržusią Raudonąją armiją: lenkai bei lietuviai buvo nusiteikę negatyviai, išskyrus kai kuriuos abiejų tautybių asmenis, sveikinusius sovietus; Pabrądeje visų tautybių gyventojai nesidžiaugė sovietais ir jų nesveikino; Vilniuje kai kur žydai pro langus šaudė į lenkų kareivius, ginančius miestą (tai, kad žydai daug kur spontaniškai sveikino sovietus, „giliai įstrigo lenkų samonėje kaip lenkų valstybingumo išdavikai“); apskritai žydai buvo susiskaidę – komunistuojantis elementas ir proletariniai sluoksniai ištiesai džiaugsmingai sveikino Raudonąją armiją, dažnai teikė kareiviams gėlių, bučiavo tankus, statė triumfo vartus, o pasiturinčių žydų sluoksniai buvo pasyvūs, dažnai reiškė susirūpinimą ir buvo išsigandę; baltarusiai katalikai nerodė prielankumo sovietams, elgėsi pasyviai, o baltarusiai stačiatikiai – spontaniškai reiškė džiaugsmą. Vilniaus ir dalies Rytų Lietuvos perdavimas Lietuvai vadinamas lietuvių okupacija, bet tai nusakant remiamasi Lenkijos vyriausybės emigracijoje vertinimu. Parodyta, kad politiniam padėties įvertinimui Vilniuje Lenkijos vyriausybei didelės įtakos turėjo ZWZ Vilniaus apygardos vado raportas, kuriame lietuvių politika buvo apibūdinta kaip antilenkiška. Naudodamasis lenkų šaltiniais, t. y. per lenkų prizmę, prelegentas parodė lenkų santykius su žydais, baltarusiais ir lietuviais ne tik 1939 m. lapkričio–1940 m. birželio laikotarpiu, bet ir sovietų okupacijos metu. Apskritai įdomi informa-

cija apie lenkų pagrindžio požiūrį į kitas tautas 1940–1941 m. sovietų okupacijos laiku. Vilniaus ZWZ apygardos vadas pranešime apie kontaktus su baltarusiais 1941 m. vasarį rašęs: „Kalbėta svarbiausia apie tai, kad jie [baltarusiai] jau dabar pasirinktų tarp mūsų ir vokiečių, tarp mūsų slaviško palankumo ir vokiečių pažadų“. Baltarusiams priminta, jog dauguma eis su lenkų pagrindžiu. Baltarusiai atsakė, kad laikysis vokiečių, kurie žadėję jiems tam tikrą savarankišką valstybinę būtį. „Svarbu pažymėti, kad jau 1941 m. pavasarį Vilniaus ZWZ turėjo aiškiai tiksliai apibrėžtą požiūrį lietuvių klausimu, kad tik Lenkija esanti už nepriklausomą Lietuvą. O baltarusių klausimu lenkų požiūris bylojo, kad baltarusių ateitis esanti tik bendradarbiavimas su lenkais ir su Lenkijos valstybe, bet ne su vokiečiais ar rusais. Tuo pačiu laiku lenkų požiūris nenumatė nepriklausomos baltarusių valstybės atsiradimo. Pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu žydų klausimas tam tikra prasme kol kas iš dalies buvo šešėlyje dėl atsiradusio tam tikro stereotipo „Žydai – bolševikai“, – sakė prelegentas. Savaime aišku, kad nepriklausoma pokarinė Lietuva buvo suvokiama be Vilniaus ir Rytų Lietuvos, nes ir ZWZ ir jos tąsa AK kovojo už Lenkiją, kurios sienos būtų 1939 m. rugsėjo 1 d., t. y. su Rytų Lietuva.

Žinotini dr. J. Wołkonowskio teiginiai ar pastebėjimai apie nacių okupacijos laikus:

1941 m. birželį į Vilniją įžengus vokiečių kariuomenei ėmė blogėti lenkų ir lietuvių santykiai. Tiesioginė to priežastis buvo ta, kad lietuvių visuomenė, taip pat ir Vilniaus vaivadijos gyventojai lietuviai, pasirinko provokišką nusistatymą. Provokiškas lietuvių visuomenės pasirinkimas įvyko daug anksčiau negu vokiečiai įžengė į tą teritoriją. Tās pasirinkimas pasireiškė masiniu lietuvių įtraukimu į įvairias provokiškas karines formuotes ir tuo, kad lietuvių politikai visiškai rėmė vokiečių okupacinę valdžią.

Lenkų visuomenė, dvasininkija ir Vilniaus pogrindis pradėjo pagalbos išlikusiems Vilnios žydams akciją. Lietuvių visuomenė žydus gelbėjo tik pavieniais atvejais. Įžengus vokiečių kariuomenei į Vilniją, vokiečių vadovaujami lietuviai pradėjo persekioti ir terorizuoti kitas tautines grupes – iš pradžių tik žydus, bet jau po kelių savaičių ir lenkus. Greitai buvo sukurta lietuvių Saugumo policija, kuri dirbo gestapai.

Antilenkiškos akcijos sustiprėjo 1942 m. pradžioje. Sausį Vilniaus miesto policijos vado Iškausko įsakymu Šaltupėje buvo įsteigta koncentracijos stovykla lenkų kunigams. 1942 m. vasario–kovo sandūroje buvo areštuotas metropolitas R. Jałbrzykowski ir kartu su kurijos kancleriu kun. Adamu Savickiu išvežtas į Marijampolę. 1942 m. kovo 3 d. anksčiau ryta gestapininkai ir Sauguma pasirodė Vilniaus dvasinėje seminarijoje Tiltu gatvėje. Po nuodugnios kratos buvo areštuota 14 dėstytojų ir apie 40 seminarijos auklėtinių. Visą šią operaciją suplanavo kun. Vladas Tulaba ir Sauguma vadovas A. Lileikis, kurie tokiu būdu lituanizavo dvasininkiją. 1942 m. balandį Vilniuje buvo uždaryti visi vienuolynai, vienuolės ir vienuoliai (iš viso 253 asmenys) areštuoti ir pasodinti į Lukiškes, o vėliau išvežti arba į stovyklas, arba į priverstinius darbus. Panaši akcija įvykdyta visoje Vilnijoje: vienuoliai ir vienuolės pasodinti į kalėjimus, vienuolynai ir vienuolijų namai visiškai apiplėšti. Taigi 1942 m. Vilnijoje buvo sunaikinta lenkų dvasininkija.

[...] vokiečių okupacijos metais Vilnijos lenkai kentėjo nuo dvejojimo teroro: vokiečių ir lietuvių. Laikotarpį nuo 1941 m. rugsėjo iki 1942 m. birželio galima vadinti šios teritorijos etninio valymo laikotarpiu. Lietuviai vokiečių okupaciją naudojo savo tautiniams tikslams siekti: išnaikinti Vilnijoje žydišką ir lenkišką elementą.

Lenkų vyriausybė stebėjo padėties Vilnijoje raidą. Stengėsi pataisyti santykius su lietuviais ir išvystyti lietuvių organizacijas. Lenkijos Respublikos vyriausybė nepripažino

Lietuvos prijungimo 1940 m. liepą prie SSRS ir diplomatinio lygiu gynė Lietuvos nepriklausomybę.

1942 m. rudenį ir žiemą vyko vokiečių pradėta kolonizacijos akcija Žemaitijoje. Lietuvių šeimos buvo iškeldinamos ir perkeliamos dažniausiai į Vilniją. Nuo 1942 m. gruodžio vidurio pradėta lenkus iškeldinti iš Vilnijos ir jų vietoje apgyvendinti lietuvių šeimas iš Žemaitijos. Tai darė lietuvių policija. Tokiu būdu buvo iškeldinta keli tūkstančiai lenkų ūkininkų.

Lenkų visuomenės Vilnijoje atstovai ieškojo kontaktų su lietuvių nepriklausomybinėmis organizacijomis. Nuo 1942 m. birželio iki 1943 m. rudens įvyko keletas lenkų ir lietuvių pokalbių. [...] Tai buvo [išsižadėti Vilniaus] lenkams nepriimtina, nes jie laikėsi Lenkijos Respublikos rytinės sienos neliečiamumo nuostatos. [...] Nors Vilniaus byla trukdė sudaryti lenkų ir lietuvių susitarimą, tačiau reikia pažymėti, kad jos vaidmuo buvo antraeilis. Deja, ir čia lemiamos reikšmės turėjo lietuvių politinis pasirinkimas: labai stiprios provokiškos ir daug silpnesnės prosovietinės nuotaikos, taip pat vos jaučiamos proletuviškos nepriklausomybinės nuotaikos. Pastaroji kryptis, kuri Lietuvos priešais laikė tiek Sovietų Rusiją, tiek Trečiąjį Reichą, 1943 m. turėjo minimalią įtaką lietuvių visuomenei. Tačiau čia reikia priminti, kad buvo tam tikras, ir nemažas, lenkų ir lietuvių interesų sutapimas. Būtent Lenkijos Respublikos vyriausybė ne kartą pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę. Tai buvo gyvas Lenkijos valstybės interesas, kadangi teikdavo stiprų argumentą prieš Sovietus ginant Lenkijos Respublikos sienas. Lygiai taip pat reikia pabrėžti, kad Lietuvos pozicija tarp sąjungininkų praktiškai buvo nulinė. Niekas jų, išskyrus Lenkijos Respublikos vyriausybę, negynė Lietuvos interesų. 1943 m. rudenį gauti lietuvių ciliniai pasiūlymai, kurių būdingas bruožas buvo Vilniaus priklausomybės klausimo atsisakymas ir siekimas sudaryti susitarimą su lenkais, kad tik gavus paramą Lietuvos

valstybės nepriklausomybės byloje pokario Europoje.

Tuo laikotarpiu [1944 m. žiemą] lietuvių ir lenkų požiūrių skirtumai buvo pernelyg dideli, kad būtų galima pasiekti susitarimą. Tačiau reikia pažymėti, kad nė viena šalis taip pat nieko nepadarė, kad būtų sulaukytas Vilniuje didėjantis lenkų ir lietuvių konfliktas. Vis dažniau jis įgaudavo ginkluotų susirėmimų tarp lenkų partizanų ir lietuvių policijos, talkinančios vokiečiams, formas.

Kai vokiečių bandymai pasitelkti lenkus kovai su sovietiniais partizanais įstrigo (vokiečių ir lenkų derybos 1944 m. vasarį), vokiečiai kreipėsi į lietuvius. Įveikti lenkų ir sovietų partizanus vokiečiai sukūrė lietuvių pagalbinį korpusą (toliau – Lietuvos vietinė rinktinė), kurį pavadino *Litauische Sonderverbände* (specialūs lietuvių daliniai kovoti su partizanais). Tos formuotės vadu vokiečiai paskyrė gen. P. Plechavičių, kuris 1944 m. vasario 16 d. (Lietuvos tautinės šventės dieną) kreipėsi į lietuvių visuomenę kviesdamas lietuvius prie ginklo kovai su bolševizmu. Lietuvių kariai prisieki ginti savo žemę vadovaujami Trečiojo Reicho fiurerio Adolfo Hitlerio. Netruko pirmieji LVR batalionai pasirodė Vilniuje.

Lietuvių tyrinėtojams būtų vertinga ir naudinga susipažinti su dokumentų apie lietuvių ir lenkų santykių įtampą 1944 m. ištraukomis, kurias pateikia dr. J. Wołkonowski savo rašinyje.

Iš Lenkijos Respublikos premjero Stanisława Mykołajczyko atsakymo į Vyriausybės atstovo S. Jankowskio 1944 m. gegužės 4 d. telegramą dėl bendro lenkų ir lietuvių bloko ginant Lenkijos ir Lietuvos (?) interesus nuo Rusijos ir Vokietijos:

Dėl to, kad lietuviai kaip partneriai mažai reikšmingi, laikomės nuostatos, kad bendradarbiavimas su jais turi apsiriboti:

- a) tarpusavio ginkluotų susirėmimų vengimu;
- b) bendradarbiaujantys su vokiečiais lietuviai turėtų vengti bet kokių potvarkių ar nuosprendžių, priimtų prieš Lenkijos Respubli-

kos žmones ir Lietuvos lenkus, taip pat lietuviai turėtų paleisti lenkus iš areštų ir kalinimų, netgi jeigu tai lietuviams grėstų konfliktu su vokiečiais;

Visus tuos klausimus galėtų aprėpti mūsų sudarytas su Komitetu [tikriausiai turimas mintyje VLIK'as – S. J.] susitarimas. Tarpusavio nepuolimo klausimas yra pats svarbiausias. O dėl politinių santykių, tai atsiųsti nurodymai neatitinka realios padėties. Vietoje to privalu pažymėti, kad:

1. Kadangi mūsų požiūris į Lietuvos nepriklausomybę yra pozityvus kaip ir anksčiau, jokia abipusė deklaracija nereikalinga, juolab kad lietuviai neturi lygiavertės institucijos mūsiškei pripažintajai Vyriausybei; [...]
4. Ginčijami Lietuvos ir Lenkijos klausimai bus sprendžiami po karo tiesioginiame taikos susitarime. [...]

1944 m. balandžio 13 ir 22 d. buvo susitikę gen. P. Plechavičiaus delegatas ir AK Vilniaus apygardos atstovas, bet jiems nepavyko pasiekti kokio nors susitarimo, nes lietuvių atstovas, anot dr. J. Wołkonowskio, kaip paliaubų sąlygas pateikė tokius pasiūlymus: 1) lenkų partizanus įtraukti į lietuvių dalinius, kuriems vadovauja vokiečiai; 2) jeigu nebūtų priimtas pirmas punktas, tai Lenkijos kariuomenės daliniai turi būti visiškai išvesti iš Vilnijos. Lenkai, suprantama, šitų sąlygų nepriėmė ir pateikė savo pasiūlymus:

1. Laikinojo nepuolimo pakto tarp lenkų ir Pono Generolo dalinių nustatymas, pagal kurį būtų vengiama kovų ir abi pusės toleruotų viena kitą šioje teritorijoje, kad nebūtų liejamas lenkų ir lietuvių kraujas dėl Vokietijos ir Rusijos interesų; 2. Lenkų ir lietuvių santykių pacifikavimas, Ponui Generolui spaudžiant policiją, saugumą ir lietuvių pareigūnus, kad būtų nutrauktos daugiau nei nusikalstamos kovos su lenkais, gyvenančiais šioje teritorijoje; 3. Lenkų ir lietuvių taikinamosios komisijos sukūrimas, kurios užduotis būtų visų nesu-sipratimų ir incidentų likvidavimas.

Šių pasiūlymų lietuvai nepriėmė ir, esą, pareiškė, kad ginkluotas konfliktas neišvengiamas. Po visiems žinomų Vietinės rinktinės susidūrimų su AK daliniais 1944 m. gegužės 15 d. gen. Wilkas gen. P. Plechavičiui išsiuntęs laišką su įspėjimu:

Jeigu lietuviai bandys atsikėryti prieš beginklius žmones, žudys moteris, vaikus ir senelius, belaisvius ir suimtuosius, tai lenkai įspėja, kad insis beatodairiško atsako imtinai iki būrių perėjimo į Lietuvos teritoriją, ir tuomet pamatysime, kas daugiau nukentės tiek dabartyje, tiek niūrioje mūsų ateityje. Kreipiuosi į Poną Generolą kaip į lietuvių ir žmogų, atsakingą už savo visuomenės ir Lietuvos likimą: arba beatodairiškas ir negailestingas karas, arba Nepriklausomos Lenkijos ir Nepriklausomos Lietuvos idėja.

Šis AK Vilniaus apygardos vado ultimatumas adresato nepasiekė, nes gen. P. Plechavičius jau buvo nacių areštuotas.

1944 m. gegužės 20 d. Wilkas pasirašė ultimatyvų „Atsisaukimą į lietuvius“, kuriame reikalavo, kad lietuvių visuomenė atsisakytų „šturkštaus antilenkiško kurso“:

1. Lietuvių policija ir Sauguma (šiuo metu Gestapo), lygiai kaip ir lietuvių valdininkai privalo tučiuojau liautis padėję vokiečiams kovoti su lenkais. Privalo besąlygiškai sustabdyti visokius gaudymus, politinius areštus, įkaitų ėmimą, kovą su mūsų nepriklausomybiniu judėjimu, kalinių kankinimą ir mušimą, mūsų karių, einančių į lenkų dalinius, gaudymą, apgalvotą kalinamųjų naikinimą, gaudynes ir panašius nusikaltimus.

2. Lietuvių visuomenė privalo pradėti ryžtingą kovą su nusikaltėliais iš tos aplinkos, už kuriuos yra atsakinga, tyliai stebėdama tuos nusikaltimus. Reikalaujame neatidėliojant pradėti lietuvių požiūriu į lenkus keitimo akciją, kad ateityje nebūtų tokių įvykių kaip masinių nekaltų lenkų ir baltarusių žudynės, kaip tai darė gen. Plechavičiaus kareiviai.

Wilkas lietuviams taip pat grasino beatodairiška kova ir netgi „keršto galimybe Lietuvos teritorijoje“.

Dr. J. Wołkonowski pateikia jo paties suskaičiuotus AK Vilniaus apygardos 1943 m. liepos–1944 m. liepos išpuolius, pagal kuriuos sprendžia apie lenkų ir kitų tautų santykius tuo metu Rytų Lietuvoje. Iš viso buvę 217 akcijų, iš kurių: prieš vokiečių dalinius – 93, prieš lietuvių dalinius – 67, prieš baltarusių dalinius – 9, prieš sovietinių partizanų dalinius – 30, prieš vokiečių ir lietuvių dalinius – 3, prieš plėšikų bandas – 12 ir prieš latvių dalinius – 1 akcija.

Atkreiptinas lietuvių istorikų cecho dėmesys į dr. J. Wołkonowskio apibendrinimą:

Lietuvių politikai karo metais buvo linke (dabar dažnai taip daro lietuvių istorikai) savo poziciją Antrojo pasaulinio karo metais pateisinti konfliktu su lenkais dėl Vilniaus. Tai tam tikras būdas, kurio tikslas – pateisinti lietuvių formuotųjų nusikalstamą veiklą vokiečių okupacijos metais. Estai ar lietuvių kaimynai latviai tarpukario laikotarpiu neturėjo su lenkais jokių kivirčių, bet vis dėlto buvo provokiško nusistatymo. Dėl to galima ir reikia kalbėti apie didžiulę Baltijos kraštų politikų, kurie okupacijos metais savo tautas įtraukė į hitleirinių nusikaltimų mašiną, klaidą. Toji klaida sąlygojo lietuvių mažumos aktyvų dalyvavimą naikinant Vilnijos žydus ir daugelį lenkų pagrindžio asmenų bei civilių. Lietuvių Saugumo policijos Vilniaus apygardos vadovo A. Lileikio, kuris savo interviu atvirai tvirtino, jog kovojo su Armija Krajowa, teismas dar kartą parodė, kad Lietuvos politikai nenori pripažinti klaidos, kurią padarė Antrojo pasaulinio karo metais.

Išvadose dr. J. Wołkonowski pabrėžė:

Vilniaus byla, kurią kelia lietuviai, buvo tik pretekstas. Iš lenkų ir lietuvių derybų aprašymų atrodo, kad 1944 m. lietuviai visiškai neteko laikmečio suvokimo: Vilniaus klausimas už-

temdė svarbiausią, būtent Lietuvos nepriklausomybės, klausimą. Lietuvių ir lenkų konfliktas 1943–1944 m. pasiekė apogėjų ir nepavyko jo išsklaidyti, nepaisant ZWZ-AK Vilniaus apygardos pastangų.

Dr. J. Wołkonowski, o ypač dr. A. Chmielzarzas gal nemano, kad jų pranešimų esmė yra mūsų pateiktos ištraukos, bet, mūsų manymu, cituoti dalykai žinotini ir lietuvių istorikams, ir platesnei visuomenei. Už pateikiamus skaičius, kuriuos nežinia kas ir koku būdu „padarė“, atskatingi juos naudojantys autoriai. Beje, dr. J. Wołkonowski kai kur gana vikriai dalykus perstato nuo kojų ant galvos.

Kolegos lietuvių istorikai, ar po viso to jums neatrodo, kad jūsų triūsas eina perniek? Juk iš esmės kai kuriuose kolegų lenkų veikaluose randate su įkvėpimu naujai perrašyta daugelį teiginių, jums žinomų iš sovietinės istoriografijos, iš Vakaruose daugiausia anglų kalba išleistų rašinių. Tai gal padarykite visų tų rašinių gražią santrauką lietuvių kalba, turėsime lenkams, ir ne tik jiems, patinkančią *gražią* Antrojo pasaulinio karo laikų Lietuvos istoriją, kurioje viskas būtų *teisinga*. Ji patiktų ne tik lenkams, bet ir kitiems, besirūpinantiems Lietuvos istorija. Kai kas patiktų net rusams. Ir atsirastų daug laimingų. O kas bus paskui, ar pagalvojote? Reikia užsiimti gilesnėmis kai kurių Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu Lietuvos istorijos klausimų studijomis.

Dr. V. Brandišausko pranešimas „Rytų Lietuva holokausto kontekste“ buvo susiaurintas jau paantraščiėje nurodžius, kad prelegentas apsiribos tik Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto veiklos apžvalga. Tą jis ir padarė, gana glaustai apžvelgdamas komiteto veiklą. Nemaža vietos prelegentas skyrė tautinių santykių (bendradarbiavimo / prieštaros) klausimui. Ypač komiteto, kaip lietuvių savivaldos institucijos, santykiams su lenkais. Priešingai lenkų

tvirtinimams, prelegentas pažymėjo, jog naciai visų pirma buvo suinteresuoti stabilumu ir siekė išvengti tautinių konfliktų Rytų Lietuvoje. Todėl žinodami šio krašto gyventojų tautinę struktūrą į Vilniaus valdymo institucijas ketino įtraukti daugiau lenkų, o kai kurių lietuvių pareigūnų manymu, geriausia išeitis – tiesioginis „Vilniaus srities“ valdymas iš Kauno, nes taip manė susilpninsią lenkų įtaką. Šiek tiek stebina bendra pranešimo temos formuluotė (Rytų Lietuva holokausto kontekste), nes to konteksto prelegentas nepateikė. Žydų gyvenimo apribojimams, pradedant jų atleidimu iš kai kurių darboviečių, vokiečių karo komendanto bei nacių civilinės administracijos antižydiškų įsakymų bei potvarkių atkartojimu ir baigiant geto įsteigimu, prelegentas pranešimo pabaigoje skyrė gana nedaug vietos. Tad kuo čia dėtas holokaustas? Gal prelegentas tiesiog norėjo būti „madingas“?

Dr. Piotro Niwińskio iš Gdansko pranešimui („Lenkų pagrindis ir sovietų okupacija po 1944 m. liepos“), „antrino“ dr. Arūnas Bubnys („Lenkų pagrindis ir lietuvių bei lenkų bendradarbiavimo vizija. Lietuvių ir lenkų pasipriešinimo judėjimai 1942–1945 metais: sąsajos ir skirtumai“). Dr. P. Niwińskis glaustai aptarė lenkų partizanų veiklą Rytų Lietuvoje ir gretimose teritorijose į Rytus 1944 m. rugpjūtį–1945 m. rugsėjį bei tolesnę jų veiklą Lenkijoje. Tai buvo antisovietinių partizanų būriai – lenkų nepriklausomybininkai. Tuos būrius sudarė išblaškytų AK struktūrų likučiai su prisijungusiais prie jų vyrais, vengiančiais mobilizacijos į Raudonąją armiją. Čekistinės kariuomenės spaudžiami tie būriai buvo sutriuškinti, grupėmis prasimušę per sieną į Balstogės apylinkes ar su padirbtais dokumentais legaliai perėjo sieną. Partizanavo tose apylinkėse ar susitelkę Šiaurės Vakarų Lenkijoje. Paskutiniai lenkų partizanai žuvo 1953 m. liepos 5 d. Šiaurės Mozūrijoje (dr. P. Niwińskio pranešimo tekstą žr.: Naujasis Ži-

dinys-Aidai. 2002, nr. 11). Dr. A. Bubnys išdėstė tuo klausimu besidomintiems lietuvių istorikams žinomus dalykus, dar kartą bandydamas lenkų visuomenei (ši kartą klausė gerokas jos būrys) pateikti lietuvių istorikų tyrimų išvadas. Lenkai vis kalbėjo apie žlugusias lietuvių nepriklausomybinės rezistencijos viltis, o dr. A. Bubnys, parodydamas, kas, lietuvių manymu, trukdė lietuvių ir lenkų pagrindžiams suartėti ir bendradarbiauti nacių okupacijos metais, pabrėžė, jog, nepaisant skirtingų požiūrių ir politinių orientacijų, „ir lietuvių, ir lenkų rezistentų viltys skaudžiai žlugo“.

Paskutinė prelegentų pora – dr. Alicja Paczowska („Pokarinė gyventojų evakuacija – etninių problemų Vilniuje sprendimo būdas“) ir doc. dr. A. Anušauskas („Tautinių-kultūrinių pokyčių prielaidos Rytų Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais“). Tai buvo bene labiausiai vykęs pranešimų blokas. Beje, visuose programų variantuose lietuvių prelegentu buvo nurodytas dr. Rimantas Zizas. Pastarasis, kažko išsigandęs ar apskritai vengdamas pasireikšti aštresnėse konferencijose, į Lenkiją nevažiavo. Užtat pranešimą tą pačią temą teko parengti ir skaityti pačiam koordinatoriui doc. dr. A. Anušauskui. Dr. A. Paszoskos pranešimas buvo įdomus, pateikiantis vertingos informacijos, kurios neturime Lietuvos saugyklose, o ir Lenkijoje ji gerokai išsklaidyta. Ypač įdomi neformali, neoficialios kilmės informacija, kurios autorė naudojo nemažai. Pati tema irgi svarbi kaip Lietuvos gyventojų išvarymas. Reikia žinoti ir koks lenkų istorikų požiūris į šią problemą. Kai kurie požiūrio į problemą aspektai tiesiog pribloškiantys. Kalbėdama apie evakuacijos (turėtų būti emigracijos) problemos kilmę, prelegentė priminė ir sienų klausimą. Aiškino, jog lietuviai, keldami ne etninius, bet istorinius ginčus sprendimo argumentus, „turėjo taip pat ir savo sąjungininką sovietų valstybės vadovo Josifo Sta-

lino asmenyje, kuris kaip to pasaulinio karo negalėtojas turėjo lemiamos įtakos naujam Europos padalijimui“ ir sienų tarp Lenkijos ir Lietuvos klausimu nesitaręs su suinteresuotomis šalimis, o tokioje situacijoje jau negalėjo būti ne kalbos apie Vilniaus pripažinimą Lenkijai – tai, ką lietuviai priėmė kaip istorinį teisingumą, pakraščio lenkų visuomenė laikė skriauda. Prisimenate to meto laikraščius, kuriuose nuolat buvo kalama į galvas, kad didysis pasaulio tautų vadas, mokytojas ir tėvas Josifas Stalinas yra didžiausias ir geriausias lietuvių tautos bičiulis? Daugumas tuo netikėjote. O dabar aiškėja, jog kaimynystėje esama tuo patikėjusių ir netgi mums tai primenančių. Pasirodo, ne tik kai kurie vyresniosios kartos lenkų istorikai, bet ir jaunosios kartos atstovai nemato esminio skirtumo tarp pokario Lenkijos – satelitinės Sovietijos valstybės, bet vis dėlto savos valstybės, ir Lietuvos SSR, kuri apskritai nebuvo valstybė. Marijonetinės LSSR vyriausybės pirmininkas ne kažin ką galėjo spręsti savarankiškai. Juolab santykiuose su užsieniu. Vaidindama, kad sovietinė respublika savarankiška, taip pat turėdama kitų, ne tik propagandinių tikslų, Maskva ne tiek leido, kiek liepė M. Gedvilui LSSR vardu 1944 m. rugsėjo 22 d. pasirašyti sutartį dėl lenkų perkeldinimo iš Lietuvos į Lenkiją. Prelegentei tai atrodė kaip lietuvių sumanymas ir jų klasta. Dr. A. Paszoska mini „sovietų ir lietuvių valdžią“, sovietinę „lietuvių pusę“, „lietuvių valdininkus“. Suprantama, lietuviai „kalti“, kad trūko informacijos apie persikėlimą, kad skatino lenkus apleisti Rytų Lietuvą, kad trukdė jiems išvykti, kad neleido išvažiuoti lenkams iš „Kau-no Lietuvos“, kad trūko transporto ir pan. Visur kalti lietuviai, tik ne Sovietijos rutina ir įpročiai, pokario suirutė... Klausantis taip ir piršosi mintis, jog lietuviai buvę labai suinteresuoti, kad Lietuvoje, ypač Vilniuje, nebeliktų lenkų. Visgi pabaigoje prelegentė pripažino:

Vilniškiam apleidžiant gimtuosius kraštus retai kada prisidėdavo fizinė prievarta, kaip tai buvo su vokiečiais. To, kas patirta, negalima vadinti išvorymu. Teoriškai juk galėjo pasilikti vietoje, priimti SSRS pilietybę ir kurti „sovietinės valstybės gerovę“. Daugeliui lenkų persikėlėlių išvažiavimas iš Vilnijos buvo bėgimas nuo represijų už priklausymą Armijai Krajowai. Tačiau galima pasakyti, kad tai nebuvo toks pats bėgimas, kurį pergyveno tie, kurie apėjo Ukrainą. Prie išvažiuojančių iš Vilnijos namų nestovėjo lietuviai, pasirenkę gyvus sudeginti visą šeimą, jeigu išdrįstų pasilikti. Kita vertus, lietuviams buvo parankus lenkų kultūrinio elito išvykimas.

O pačiame pranešimo gale štai kas:

Pokarinis žmonių perkėlimas neišsprendė Lietuvos ir Lenkijos etninių problemų. Tie, kurie išvažiavo, jautėsi netekę savo šaknų ir išvaryti. Savo ruožtu lenkai ir už Bugo nesusitaikė su liūdnu Lenkijos likimu Rytuose ir reikalavo iš Lietuvos gerbti jų teises ir gerų sąlygų plėtoti savo tautinę kultūrą. Išorės aplinkybių priverstas perkėlimas – valstybės sienų pasikeitimas, tarptautinė sutartis – visuomet susijęs su asmenine tragedija tų, kuriuos tai palietė. Mano nuomone, pokarinis žmonių perkėlimas, netgi jeigu jis sušvelnino tautinių mažumų problemą Vidurio Rytų Europoje, neišsprendė lenkų ir lietuvių konflikto. Didžiųjų valstybių vadovų sprendimų padarinius jausime, kol gyvens tie, kurie dėl istorijos sukurių turėjo apiešti gimtuosius kraštus.

Įdomu: lenkų ir lietuvių konfliktas tebeegzistuoja iki šiol, ar tik kas nors norėtų, kad jis vis dar egzistuotų? Koks tasai konfliktas? Šių eilučių autorius suvokia priverstų emigruoti iš gimtųjų vietų Rytų Lietuvos gyventojų tragediją lygiai taip pat, kaip suvokia brutaliai ištremtų iš gimtinės Rytų Prūsijos žmonių bei daugumos Vakarų Lenkijos žemių gyventojų vokiečių, save laikusių ar kieno nors laikytų vokiečiais, tragediją.

Lietuvoje pokario emigracijos iš Rytų Lietuvos problemą tyrinėjo Nastazija Kairiūkštytė. Mums atrodė, kad prelegentė ignoruoja tuos rašinius. Paklausta apie savo tyrimų santykių su minėtos istorikės darbais, prelegentė atsakė, jog su ja polemizuoja. Gal vienoje vietoje toks bandymas ir buvo, o šiaip N. Kairiūkštytės rašiniai ignoruojami. Šitaip dr. A. Paczoska paaiškino ir kuo iš esmės skiriasi jos pozicija evakuacijos / repatriacijos / emigracijos ir su tuo susijusiais klausimais nuo N. Kairiūkštytės. Ką reiškia *polemizuoju su ja*? Tai neatskleidžia požiūrių esmės. Argi nepanašu, kad kol kas dar ankstoka kalbėti apie objektyvų emigracijos į Lenkiją problemos tyrimą? Prelegentė tiesiai nepasakė, kiek dar reikės laukti, bet iš konteksto maždaug galima daryti prielaidą. Bet ar tai ne pavyzdys, kaip istorikai neretai pataikauja publikai nutylėdami nemažai informacijos, kuri neatitinka tos publikos stereotipų.

Doc. dr. A. Anušausko, kaip lietuvių istorikų grupės vadovo ar koordinatoriaus, pranešimą publika priėmė ramiai, be didesnių emocijų, bet vėlesnės replikos bei komentarai parodė, kad pranešimo teiginiai publikai nebuvo malonūs, tad ir nepriimtini. Ir tai nepaisant to, kad doc. dr. A. Anušausko pranešimas daug kur buvo gana aptakus ar netgi palankus lenkų visuomenės intencijoms. Pavyzdžiui:

Nors vokiečiams švietimo-kultūrinėje srityje nepalankios politikos vykdymo padariniai buvo akivaizdūs [...], bet dėl nepalankios lietuvių savivaldos pareigūnų politikos kitų tautų (pirmiausia lenkų) atžvilgiu daugelis lenkų juos vertino kaip vokiečių parankinius, kolaborantus. [...] Suaktyvėjusi Armija Krajowa suvaidino teigiamą vaidmenį apsaugant lenkus nuo vokiečių ir sovietinių partizanų teroro, neatsakingų lietuvių savivaldos pareigūnų ir lietuvių policininkų veiksmų. [...] Lietuvių ir lenkų konfrontacija buvo užprogramuota. 1944 m. pradžioje beveik vienu metu vyko dvi

karinės mobilizacijos – į AK nuo 1944 m. sausio mėn. ir į Vietinę rinktinę (1944 m. vasario mėn.). 1944 m. kovo–birželio mėn. vykusį dviejų karinių jėgų konfrontacija pakenkė abiejų tautų santykiams. Ne tiek ginkluoti susirėmimai, kiek teroro akcijos prieš savivaldos pareigūnus ir civilius gyventojus iš vienos pusės, ir AK rėmėjų ar paprastų lenkų žudynės iš kitos pusės komplikavo abiejų tautų santykius.

O apskritai doc. dr. A. Anušauskas pateikė lenkų istorikams mažai žinomos ar visai nežinomos informacijos: ir apie tautinę gyventojų sudėtį 1942 m. gyventojų surašymo duomenimis, kai beveik pusė Rytų Lietuvos gyventojų užsirašė lietuviais, ir apie lietuviškas mokyklas krašte, ir apie rusinimą, kitas represijas, pabrėždamas, kad sovietinė tautinė ir kultūrinė politika ryškiausiai atsispindėjo Rytų Lietuvoje. Prelegentas delikaciai, bet taikliai priminė, jog Rytų Lietuvoje tam tikrą laiką buvo dislokuoti latvių, estų policiniai batalionai. Policines funkcijas čia vykdė taip pat ir vlasovininkai. Visos šitos karinės policinės formuotės neturėjo jokių sąsajų su Rytų Lietuva nei tautine, nei kultūrine, nei konfesine, nei politine prasme. Prelegentas tiesiog pirštu nebakstelėjo, bet davė suprasti, kad lenkų visuomenė, taip pat tai visuomenės daliai pataikaujantys istorikai kalba tik apie lietuvių batalionus ir jų būtus nebūtus nusikaltimus lenkams ir Lenkijos valstybei.

Labai įdomi buvo publikos reakcija į doc. dr. A. Anušausko pasvarstymus Rytų Lietuvos kolonizavimo klausimu po 1945–1946 m. emigracijos į Lenkiją. Stalinas nereagavo į Lietuvos vadovybės prašymą Rytų Lietuvą, kur buvo tūkstančiai tuščių ūkių, apgyvendinti iš kitų Lietuvos vietovių atkeltais žmonėmis. Tuomet į Rytų Lietuvą pradėjo keltis žmonės, atvykę iš Rytų, ypač iš Baltarusijos. Dėl to paspartėjo rusinimas. Kažkas iš publikos aktyvistų replikavo: gerai, kad Vilnija buvo apgyvendinta persikėlėliais

iš Rytų, o ne iš kur kitur, daugelis persikėlėlių buvo iš tos pačios Vilniaus vaivadijos, tegul ir ne visi jie buvo lenkai, bet vis tiek Lenkijos piliečiai! Apskritai doc. dr. A. Anušausko pranešimas sulaukė daug pastabų, buvo paberta nemažai replikų, kurios iš esmės buvo antilietuviškos. Klausimų, pastabų bei replikų gausiai būta ir dėl dr. A. Paczoskos pranešimo.

Įdomi buvo ir konferencijos baigiamoji diskusija. Iš anksto programoje buvo numatyti keturi jos dalyviai (prof. habil. dr. Liudas Truska, dr. Mindaugas Tamošiūnas, prof. Włodzimierz Suleja ir habil. dr. Krzysztof Komorowski). Diskusiją vedė dr. Pawłus Machcewiczius. Dalyviai oficialiai niekam neatstovavo, kalbėjo tai, kas jiems atrodė reikalinga. Beveik visi oficialūs diskusijos dalyviai palietė lietuvių ir lenkų konferencijų ar netgi privačių pokalbių „amžinąjį klausimą“, t. y. Vilniaus klausimą, kuris per abi konferencijos dienas retsykais nuskambėdavo replikose. Prof. L. Truska pabrėžė, jog yra klausimų, kuriais niekuomet nesutarsime – daugumas lietuvių, ne tik istorikų, niekuomet nesutiks su lenkiška Vilniaus klausimo traktuote, lietuviams tarpukariu Vilnius visuomet bus lenkų okupuotas miestas. Dr. A. Tamošiūnas irgi tiesiai pasakė: Lenkija 1920 m. okupavo, o paskui aneksavo Vilnių; neišlaiko kritikos lenkų argumentai, kuriais jie motyvuoja Lenkijos teises į Vilnių, nes Lenkija niekuomet tokių teisių neturėjo (jam tai kalbant daugumas klausytojų bruzdėjo, o salės gale pasigirdo garsus kikenimas), nebūtų reikėję Želigowskio avantiūros, jeigu Lenkija būtų turėjusi kokių nors teisių į Vilnių. K. Komorowski pripažino: mes kalbame apie Vilniaus išvadavimą 1919 m., o lietuviams, kurie atmetė Lenkiją kaip sąjungininkę – tai okupacija. Iš visų keturių oficialių diskusijos dalyvių kontroversiškiausia buvo prof. L. Truskos kalba, Lietuvoje sukėlusį daug triukšmo. Laikraščio diskusijos dalyviai labai atvirai, kar-

tais gal net pernelyg aštriai išdėstė savo požiūrį į prof. L. Truskos teiginius, kuriuos čia pakartoti nematome prasmės. Tai prof. L. Truskos nuomonė. Mūsų požiūriai nesutapo.

Be oficialių diskusijos dalyvių, joje buvo leista dalyvauti prof. Piotruvi Łossowskiui ir dar keliems lenkams. Bene ilgiausiai kalbėjo prof. P. Łossowski, į savo kalbą sudėjęs 5 ar 6 siužetus. Jis pabrėžė, kad lietuvių istorikai savo tyrimais yra rimtas lenkų istorikų partneris, dabar Lietuvoje yra partnerių, su kuriais galima diskutuoti. Su labai dideliu pasitenkinimu pažymėjo, kad lietuvių istorikai, ypač prof. Mečislovas Jučas, ryžtingai pervertina ankstesnius lietuvių istorikų požiūrius į uniją su Lenkija. Žinia, nuo vieno kito kalbėtojo vėl kliuvo lietuviams ir ypač lietuvių istorikams už tai, kam gina gen. P. Plechavičių, Vietinę rinktinę, lietuvių savivaldą ir netgi šaulius! Ne pro šalį bus priminti, kad kai kurie lenkų aktyvistai šaulius laiko nusikalstama organizacija, panašiai kaip kadaise juos traktavo NKVD ir NKGB. Beje, dabar ir Lietuvoje dar yra istorikų, tvirtinančių šaulius buvus nusikaltėliais – aktyvūs Birželio sukilimo dalyviai, o jeigu taip, tai šaudė žydus! Ir į ankstesnę šaulių veiklą žiūrima kreivai.

Reikia paminėti, kad labai pozityviai buvo nusiteikę Armijos Krajowos karių pasaulinės sąjungos vadovai. Tiek sąjungos pirmininkas dim. plk. Stanisławas Korolkiewiczzius, tiek sąjungos vyriausiosios valdybos prezidiumo narys Czesławas Cywiński kalbėdami pabrėžė, kad istorijoje yra daugiau momentų, kurie mūsų tautas sieja, o ne skiria. Kita vertus, primindavo, jog lietuvių spaudoje vis dar pasitaiko lenkams labai nemalonių dalykų apie karo metus, iškrai-

pančių istorinę tiesą. Pačioje diskusijos pabaigoje dr. M. Tamošiūnas, turėdamas mintyje panašias teisingas ir neteisingas pretenzijas, pasakė, kad apskritai lietuvių istorikų oficialios išvados dėl AK veiklos Rytų Lietuvoje yra teisingos, nes vykdydama savo vyriausybės politiką AK siekė nuo Lietuvos atplėšti Vilnių, o Rytų Lietuvos gyventojų lietuvių istorinėje atmintyje AK įvaizdis yra prastas.

Baigdamas konferenciją prof. Janusz Krupskis sakė, jog jis bijojo šios konferencijos, nes manęs, kad abiejų kraštų istorikų pozicijos būsiančios pernelyg skirtingos, užtat tryptuosime vietoje ir paskėsime emocijose; nepaisant nuogaštavimų, istorikų dialogas buvęs vaisingas, o prasiveržusios emocijos tik praturtino diskusiją.

Lenkijos spaudos agentūra PAP rugsėjo 14 d. paskelbė pranešimą „Lenkai ir lietuviai kartu aiškinasi 'baltas dėmes'“. Iš PAP pranešimo aiškėja, kad Tautos atminties institutas – Nusikaltimų lenkų tautai tyrimo komisija užsiima tardymo darbais tirdama nusikaltimus Lenkijos piliečiams Vilnijoje. Šio instituto (komisijos) tardymo skyrius tiria keliolika bylų dėl nusikaltimų Lenkijos piliečiams Vilnijoje. Yra 30 tomų teismo proceso byla dėl lenkų ir žydų masinių žudynių Paneriuose, – dėl nusikaltimo, įvykdyto „karo metu hitlerininkų ir kolaboracinės lietuvių policijos“. Įvykusi konferencija pranešime įvardijama kaip skirta kovai su komunizmu ir nacizmu Vilnijoje Antrojo pasaulinio karo metais. Agentūros pranešimas užbaigiamas:

Lenkų istorikai kalbėjo, kad lietuvių nacionalistinių jėgų rėmimasis vokiečiais buvo klaida, kuri sąlygojo konflikto tarp lenkų ir lietuvių paastrėjimą.

Sigitas Jegelevičius

MOKSLINĖ KONFERENCIJA LIETUVOS 1922 METŲ KONSTITUCIJAI PAMINĖTI

2002 m. spalio 23 d. Vilniaus universitete įvyko mokslinė konferencija „Konstitucijos reikšmė kuriant Lietuvos teisę ir ekonomikos pagrindus“. Šią konferenciją organizavo Lietuvos Respublikos Seimas ir Vilniaus universitetas kartu su Konstitucijų sukakčių minėjimo komisija. Tokia komisija buvo sukurta Lietuvos Respublikos Seimo iniciatyva siekiant deramai paminėti dviejų Lietuvai reikšmingų konstitucijų sukaktis. 2002 m. sukako 80 metų, kai buvo priimta pirmoji nuolatinė Lietuvos Respublikos Konstitucija, formaliai galiojusi iki 1928 m. Kita vertus, praėjo ir 10 metų nuo dabar galiojančios konstitucijos priėmimo. Savaiame suprantama, šie apvalūs jubiliejai paskatino Lietuvos politikus, teisininkus bei istorikus iš naujo pažvelgti į šalies konstitucinę praeitį. Esminį impulsą tam suteikė Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. sausio 12 d. priimtas nutarimas „Dėl 2002 metų paskelbimo Lietuvos konstitucijų sukakčių metais“ (Nr. IX-697). Šio nutarimo 2 straipsnyje įrašyta: „Kreiptis į Vyriausybę ir savivaldybes, mokslininkų bendruomenę ir institucijas, kad būtų skatinami su mūsų Valstybės konstitucine raida bei parlamentarizmu susiję tyrimai ir ieškoma galimybių įamžinti demokratiškas tradicijas kūrėjų palikimą“.

Žinoma, mokslininkų bendruomenė neliko nuošalyje. Iš viso Lietuvoje vyko net septynios konstitucijų jubiliejams skirtos konferencijos. Vilniaus universitete spalio 23 d. vykusioje

mokslinėje konferencijoje pagrindinis dėmesys buvo skirtas Lietuvos 1922 m. konstitucijos priėmimo istorinėms aplinkybėms nušviesti, to laikmečio sąlygoms parodyti.

Konferenciją universiteto posėdžių salėje sveikinimo žodžiu atidarė Vilniaus universiteto rektorius prof. Benediktas Juodka. Palinkėjęs konferencijos dalyviams turiningų pranešimų ir diskusijų, jis suteikė tribūną Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Artūriui Paulauskui. Savo sveikinimo kalboje A. Paulauskas pažymėjo demokratijos tradicijų tęstinumą ir siejo abu konstitucinius jubiliejus: „Lietuvos konstitucinės teisės raidoje 1922 metų įvykių pastebime kaip lemtingą demokratijos patyrimui ir piliečių savimonei: buvo nustatomi iš esmės dar tuo metu daugeliui Lietuvos gyventojų gerai nepatirti, nežinomi visuomeniniai santykiai, įteisinant prioritetinį lietuvių kalbos vaidmenį, žodžio ir spaudos laisvę, nuosavybės neliečiamumą, visišką lyčių lygybę, valdžių atsiskaitymą rinkėjams ir savivaldą, galimybę tautinėms mažumoms plėtoti savo kultūrą. Tie, kurie kūrė ir priėmė to meto pagrindinį šalies įstatymą – įžvelgė naujos, demokratinės Lietuvos viziją, piliečių visuomenę, mokančią gerbti ir ginti savo teises ir laisves. Šis teisės aktas tapo ne tik Respublikos santvarkos pamatu, užtikrinant jos nepriklausomybę, bet ir pavyzdžiu 1992-ųjų Konstitucijos normoms.“

Konferencijoje pranešimus padarė tyrinėtojai iš Vilniaus universiteto, Lietuvos Respubli-

kos Seimo, Lietuvos istorijos instituto, Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus. Iš viso buvo perskaityti 8 moksliniai pranešimai. Pateikiame jų autorius ir pranešimų pavadinimus pagal konferencijos programą:

Doc. dr. Arūnas Vyšniauskas (Vilniaus universitetas) „Lietuviškos valstybės konstituuivimas geopolitiniu požiūriu“

Doc. dr. Sigitas Jegelevičius (Vilniaus universitetas) „Lietuvos laikinųjų konstitucijų ištakų klausimu (1917–1919 m.)“

Prof. dr. Zenonas Butkus (Vilniaus universitetas) „Baltijos šalių konstitucijos ir išorės poveikis jų keitimams tarpukaryje“

Andrius Vaišnys (Lietuvos Respublikos Seimas) „Debatai dėl Konstitucijos projekto. Visuomenės informavimas“

Dr. Rimantas Miknys (Lietuvos istorijos institutas) „M. Römeris apie 1922 metų konstitucijos rengimo užkulisius“

Doc. dr. Algis Kasperavičius (Vilniaus universitetas) „Steigiamasis Seimas ir žymiausi jo oratoriai“

Doc. dr. Vladas Terleckas (Vilniaus universitetas) „Nacionalinės pinigų sistemos sukūrimas 1922 m.“

Arkadij Bliumėn (Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus) „1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo

užkulisiai: tautinės mažumos ir jų teisių užtikrinimas“.

Konferencijos pranešimus apibendrinio Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedros vedėjas doc. dr. Algirdas Jakubčionis. Jis atkreipė dėmesį į istoriografiniu požiūriu naujus teiginius ir vertinimus, nuskambėjusius pranešimuose.

Konferencijos medžiagą kartu su kitų šalyje vykusių jubiliejinių konferencijų pranešimais numatoma išleisti atskiru leidiniu. Jis neabejotinai turėtų reikšti naują mūsų konstitucinės raidos mokslinių apibendrinimų etapą.

Padidėjęs dėmesys konstitucinės raidos įpraminimui pastaruoju metu pastebimas ir kitose Europos šalyse. Juk daugelyje jų XXI a. pradžioje taip pat sukanka apvalūs jubiliejai nuo tų laikų, kai po Pirmojo pasaulinio karo buvo priimtos reikšmingos konstitucijos. Kita vertus, domėtis konstituciniais dalykais verčia ir europiniai integracijos procesai. Ne paslaptis, kad galvojama apie bendrą Europos Sąjungos konstituciją. Tam rengiami atitinkami projektai ir atliekami fundamentalūs tyrimai. Lietuvai, siekiančiai tapti Europos Sąjungos nare, žinoma, tai irgi aktualu. Dėl to anksčiau nurodytas Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos konstitucijų sukakčių paminėjimo buvo reikšmingas ir savalaikis. Jis stimuliuo ir istorikų bendruomenę naujais tyrimais prisidėti prie šalies konstitucijų ir parlamentarizmo gilesnio įprasminimo.

Arūnas Vyšniauskas